

Ярослав Пилипчук*

ПІВНІЧНОАФРИКАНСЬКИХ ФРОНТИР: БЕДЖА ТА ЇХ СУСІДИ

Ця стаття присвячена історії взаємин беджа з їхніми сусідами. Беджа були підданими Стародавнього Єгипту і Мерое. Вони інтегрувалися в ці соціуми без особливих проблем і були васальним від них плем'ям. Особливо запеклими були конфлікти беджа з християнськими Візантією, Нубією і Аксумом. Християнство не отримало серед них поширення, а іслам був прийнятий у синкретичній формі після декількох століть контактів з арабами. Ісламізація стала можливою завдяки поселенню арабів на землі беджа і участі беджа в міжконтинентальній торгівлі. Для всіх своїх сусідів беджа були грізними кочівниками на верблюдах, які здійснювали походи для захоплення людей в полон та продажу їх в рабство.

Ключові слова: беджа, іслам, християнство, араби, Аксум, нубійці.

Yaroslav Pylypchuk

NORTH AFRICAN FRONTIER: BIJA AND NEIGBORS

This paper deals with to the history of relations between the Beja with their neighbors. Beja were subjects of Ancient Egypt and Meroe. They are integrated into these societies without any problems and have been a vassal tribe of them. Particularly violent conflicts were a Beja with Christian Byzantium, Nubia and Aksum. Christianity did not get spread among them, Islam was adopted syncretic form after several centuries of contact with the Arabs. Islamization has been made possible thanks to the settlement of Arabs in the land Beja and participation in the Intercontinental trade. For all their neighbors were threatening nomadic Beja, which made raids to capture people in captivity and selling them into slavery.

Key words: Beja, Islam, Christianity, Arabs, Nubians, Aksum.

Одним з найцікавіших аспектів номадології є історія кочівників Африки. Дослідження їх історії приваблювало дослідників з Франції, Іспанії та Великобританії. Щоправда, ці дослідження значною мірою стосувались історії берберів. Для нас особливий інтерес становлять беджа. Цей народ згадувався арабами як ал-буджа, як блемії — греками та римлянами, бега — ефіопами. Дивовижно, але досі нема дослідження, яке б розкривало відносини беджа з їх осілими сусідами. Аналіз свідчень

* **Ярослав Пилипчук** — кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Відділу Євразійського степу Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, bachman@meta.ua

античних латиномовних та грекомовних джерел стосовно блеміїв запропонував Ю. Поплінський. Р. Данн займалась головним чином археологією Судана, однак написала й загальний огляд історії блеміїв¹. Важливо зауважити, що історія блеміїв-беджа цікавила дослідників задовго до сьогоднішнього дня. Й. Краль ще в XIX сторіччі аналізував джерела з історії беджа та нубійців. У 1970 р. Л. Кастільон присвятив статтю аналізу відносин блеміїв з Діоклетіаном. Кращою працею з історії блеміїв-беджа є стаття Р. Апдеграффа, у якій досліджена політична історія блеміїв у пізньоантичну добу. Проте період історії беджа з VII по XII ст. малодосліджений². Завданням цієї статті є аналіз відносин беджа з осілими сусідами.

Іноді доводиться чути про ототожнення блеміїв з маджаями. Проте це питання спірне, оскільки маджаями взагалі називали міліцію та воїнів у Єгипті. Це був соціонім. Маджаями могли бути й кушити та давні лівійці (предки берберів), котрі служили в Єгипті. На думку Р. Апдеграффа не можна блеміїв напряму ототожнювати з маджаями. У єгипетських джерелах вони були відомі як *brhs* чи *brhi*. Демотичною єгипетською етнонімом беджа звучав як *brhm*. У надпису правителя Куша Анламані (623–593 г. до н.е.) вказано, що кушити здійснили похід у землю *brhi*. Повідомлялось, що цей народ був підкорений. У дематичних єгипетських надписах згадувались *bl*, *blhm*, *brhmt*, а також чоловік за ім'ям Вахібрамеріра. Вказувалось, що блемії жили у 200 милях північніше Філ. Блемії жили у частині Верхнього Єгипта та були інтегровані у давньоєгипетський соціум³.

На думку С. Берзіної, до складу Мероє деякий входили землі беджа, котрих Геліодор називав блеміями. Вказано, що вони платили данину луками та стрілами. Коли блемії просили зменшити данину, правитель

¹ Поплинский Ю.К. Античные источники по истории и этнографии Африки: монографическое исследование грекоязычных источников. СПб.: Наука, 2009. 414, 1 р.; *Dann R.J.* The archaeology of Late Antiquity Sudan: aesthetics and identity in the Royal X-group tombs in Qustul and Ballana, New York: Cambria Press, 2009. 291 р. [Електронний ресурс] Веб-сайт Google books. Режим доступу: http://books.google.ru/books?id=HiaXiN3sSb8C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false — Назва з екрану.

² *Updegraff R.T.* The Blemmyes I: The Rise of Blemmyes and the Roman withdrawal from Nubia under Diocletian // *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. Berlin–New York: De Gruyter, 1998. S. 44–106. [Електронний ресурс] Веб-сайт Google books. Режим доступу: http://books.google.ru/books?id=vY5iQHn0FFkC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false — Назва з екрану.

³ *Белов Г.А.* Пятая мероитская конференция // *Вестник древней истории*. № 4. М., 1977. [Електронний ресурс] Веб-сайт *Annales*. Режим доступу: <http://Annales.info/egipet/belova/meroe5.htm>. — Назва з екрану; *Updegraff R.T.* The Blemmyes I: The Rise of Blemmyes and the Roman withdrawal from Nubia under Diocletian. P. 54–61.

Мероє позбавив їх від данини на кілька років. Страбон називав блемів та нубійців кочівниками. Ератосфен казав про блеміїв, котрі були даниками ефіопів. Ефіопи у цьому випадку це мероїти. Блемії бились проти ворогів за допомогою пращ та камнів. У битві мероїтів з єгиптянами беджа істотно потіснили єгипетський та лівійський загопи. Відзначено, що, як і армія мероїтів, так і блемії були важко озброєні. Ця ж деталь є й у розповіді Геліодора про битву ефіопів з персами. Блемії робили вилазки з-за спин слонів ефіопів. Таким чином, реконструювати історію беджа можливо починаючи з мероїтського періоду. Початково ці племена були незалежними, проте з VI ст. до н.е. до III ст. н.е. беджа повинні були входити до складу могутньої держави Мероє. Самостійне існування вождівств беджа можна відносити до епохи III ст. н.е., коли Мероє розпалося на Нобатію, Алоа та Муккуру. Перша згадка про блеміїв в античній традиції відноситься до III ст. до н.е. Феокрит згадував про гору блеміїв. Самих блеміїв античний автор локалізував на березі Ніла та поряд з етнонімом блемії згадував про них як про ефіопів. Діонісій Перієгет називав блеміїв чорними як копоть та локалізував на узбережжі Океану поблизу Керни та в горах, звідки брав початок Ніл. Він також згадував холми темношкірих блеміїв між землею гарамантів та Ефіопією. Нонн згадує про блеміїв як про кучерявих та чорних. Вони згадувались у війську якогось індійського (не в значенні Індостана, а в значенні невідомої європейців землі) царя Деріада. Феокрит розміщував блеміїв біля витоків Ніла. Ератосфен локалізував блеміїв між Мероє та Єгиптом і вважає їх ефіопами. Страбон розміщав їх вище Сієни тобто південніше. Блемії ним локалізувались між Нілом та Червоним морем поряд з мегабарами та троглодітами. Страбон та Ератосфен розміщували їх між Мероє та Єгиптом, тобто між Нілом та Червоним морем. Птолемей локалізував блеміїв на східному березі Ніла між Аксумом та Мероє. Амміан Марцеллін локалізував їх на південь від Єгипта. У «Требелії Полліон» вказано, що вони загрожували Верхньому Єгипту⁴.

⁴ Берзина С.Я. Эфиопика Гелиодора как источник по истории Мероэ // Мероэ. Вып. 1. М., 1977. С. 146–190. [Електронний ресурс] Веб-сайт Древний Рим. Режим доступу: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1288954397> — Назва з екрану; Страбон. География в 17 книгах. Л.: Наука, 1964. Книга 17, Часть 1, Параграф 53 [Електронний ресурс] Веб-сайт Библиотека Гумер. Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/strab/17.php — Назва з екрану; Илюшечкина Е.В. Дионисий Периегет (2005–2006). Описание ойкумены // Вестник Древней Истории, № 4. М., 2005 — № 1, 2006. [Електронний ресурс] Веб-сайт Симпосий. Режим доступу: <http://simposium.ru/ru/node/11475> — Назва з екрану; Поплинский Ю.К. Античные источники по истории и этнографии Африки: монографическое исследование грекоязычных источников. С. 161, 165–167, 270–272; Updegraff R.T. The Blemmyes I: The Rise of Blemmyes and the Roman withdrawal from Nubia under Diocletian. P. 62–68, 79–83.

За свідченнями Вопіска, Авреліан переміг блеміїв та ефіопів. У 197 р. н.е. узурпатор влади на Сході Песценій Нігер звернувся за допомогою до царя блеміїв Фебу проти імператора Септимія Севера. У 250 р. Децій доклав зусиль, щоб зупинити їх вторгнення. За правління Деція на єгипетський кордон напали нубійці та блемії. У 253 р. блемії зробили спробу оволодіти Нижнім Єгиптом. У 265 р. їх переміг префект Фірма. Це нам відомо з єгипетського Оксірхінського Папіруса № 1194, написаного за римської доби. У 272 р. Фірма повстав проти влади пальмірської цариці Зенобії. Згідно «Життя Фірми» він закликав себе на допомогу блеміїв. Після цього, за даними життєписа Авреліана, їх переміг Авреліан. Вопіск у життєписі Проба в «Історії Августів» повідомляв, що блемії були переможені Пробом поблизу Птолеміади. Він повідомляв, що римляни вирвали у варварів міста Копта та Птолеміада, і відправили до Риму полонених блеміїв. Проб святкував тріумф над блеміями у 281 р. Зосіма повідомляв, що полководці Проба воювали проти народу Єгипта та перемогли коптів з блеміями. Варто зауважити, що Єгипет у 292–293 і 295 рр. повставав проти римлян. За правління Діоклетіана блемії захопили Нижній Єгипет, проте римляни змогли їх витіснити назад. Спочатку Діоклетіан бажав їх умиритворити грошима та перетворити у федератів, але ця політика провалилась і він був вимушений використовувати військову силу. У 336 р. блемії спрямували посольство до імператора Костянтина. У 354 р. римляни воювали проти блеміїв. У 373 р. блемії атакували оази Єгипта та Синай. За правління Феодосія II блемії як союзники нобадів напали на Філі. Приск Панійський під 453 р. згадував про перемогу Максиміана над блеміями у районі Філ. Вказувалось, що блемії та нубійці були готові підписати мир на сто років. Вони повернули ромеям полонених та угнану худобу, виплатили штраф за війну та надали заручників. Блеміям ж дозволялось забрати ідол Ісиди до себе. Після смерті Максиміана вони знову спустошили район Філ. За правління Юстиніана вони здійснили рейд на Єгипет тому, що імператор закрив язичницький храм в Філах. У 423 р. Олімпіодор Фіванський був у Нубії й залишив цікавий опис блеміїв. Він згадував їх племенних вождів під терміном філархи і повідомляв про їхні міста Фойнікон (ель-Лакейта), Хіріс, Тафіс (Таїфа), Талміс (Калабаша), Пріма (Цірта). Олімпіодор, а за ним Косьма Індікополов та Епіфаній, повідомляли, що в цій країні видобували смарагди. Кажали, що вони надходили в Аксум з країни блеміїв⁵.

⁵ Поплинский Ю.К. Античные источники по истории и этнографии Африки: монографическое исследование грекоязычных источников. СПб., 2009. С. 161, 270–272; Илюшечкина Е.В. Дионисий Периегет (2005–2006). Описание ойкумены // Вестник Древней Истории, № 4. М., 2005 — № 1, 2006. [Електронний ресурс] Веб-сайт Симпосій. Режим доступу: <http://simposium.ru/ru/node/11475> — Назва з екрану; Dann R.J. The

У VI ст. беджа залишались язичниками. Сілко писав, що після поразки блемії клялись йому своїми ідолами. У Листі Фонена, котре датоване VI ст. правитель беджа Фонен називав себе вассалом нубійського правителя Абурні, повідомляє про кампанії Сілко проти беджа. До переможців він звертався з вимогою повернути богів у храми, піти з земель беджа та встановити мир⁶. Беджа погоджувались на данину дорогоцінними металами та худобою. У другому надпису Езани (правителя Аксума) відзначався напад на Аксум народа бега (беджа) і, що у відповідь Езана спрямував війська своїх братів Шеазани та Хадефа у похід на них. Частина беджа була переселена Езаною в район Матлії. За свідченнями Прокопія Кесарійського нубійці потіснили беджа з долини Ніла у східну пустелю та вимусили коритись собі. Увага беджа від римських та візантійських волождінь відволікалась війнами з нубійцями та аксумітами. Подібно берберам у беджа були стаціонарні поселення, наприклад Талміс, котрий був їх культовим центром. У «Надпису Сілко» згадані міста Тафіс, Талміс, Пріміс. Варто зауважити, що блемії-беджа вклонялись кушитському богу Мандулісу, котрий відповідав єгипетському Гору, а також вклонялись Ісіді. Як і Мероє блемії успадкували традиції давньоєгипетської цивілізації правда в дещо спрощеній формі. Писали блемії на

archaeology of Late Antiquity Sudan: aesthetics and identity in the Royal X-group tombs in Qustul and Ballana, New York, 2009. P. 17–24; Зосим. Новая история. Книга 1 // Античный мир. Белгород, 1999. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Zosim/frametext1.htm> — Назва з екрану; *Олимпидор*. История Олимпидора (В записях и выборках Фотия) // Византийский Временник. Т. 8 (33). М., 1956. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Olimpidor/frametext4.htm> — Назва з екрану.

[Електронний ресурс] Веб-сайт Египтология. Режим доступу: <http://www.egyptology.ru/antiq/Olymp.pdf>. — Назва з екрану; Приск Панийский. Сказания Приска Панийского. СПб., 1961. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prisc/frametext22.htm> — Назва з екрану; *Флавий Вописк Сиракузянин*. Проб // Властелины Рима. М., 1992. [Електронний ресурс] Веб-сайт Древний рим. Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlitr/sha/sirprob.htm>; *Munro-Hay St.* Aksum: An African Civilisation of Late Antiquity. Edinburgh, 1991. [Електронний ресурс] Веб-сайт DSK Mariam Chirch. Режим доступу: <http://www.dskmaria.org/artsandlitreature/litreature/pdf/aksum.pdf> — Назва з екрану; *Updegraff R.T.* The Blemmyes I: The Rise of Blemmyes and the Roman withdrawal from Nubia under Diocletian // *Aufstieg und niedergang der Römischen Welt*, Berlin–New York. 1998. S. 69–76.

⁶ Надпись Силко // История Африки в древних и средневековых источниках. М., 1990. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopian/Aksum/Inscripfen/inschrift_silko.phtml?id=6618 — Назва з екрану; Письмо Фонена // История Африки в древних и средневековых источниках. М., 1990. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopian/Aksum/Inscripfen/brief_fonen.phtml?id=6617 — Назва з екрану.

папірусі, зокрема на ньому був написаний «Лист Фонена», котрий є одним з найцікавіших джерел з історії народу беджа. Після того як Сілко залишив землі блеміїв, вони повернулись. Талмісом володів Фонен. Він вів перемовини з нубійцями, щоб ті повернули зображення богів, котрих вивіз з храма Мандуліса Сілко. Абурні за повернення богів вимагав велику данину худобою. Фонен сплатив данину худобою, але Абуурні розправився з послами від беджа та загрожував смертю голові посольства Ейенею. У відповідь Фонен вдерся на землі нубійців, після чого Абуурні пішов на перемир'я, за яким беджа заплатили данину худобою та коштовними металами. Було відправлене нове посольство беджа, Ейеней подарував Абуурні верблюда⁷.

Арабські завоювання змінили етноконфесійну мапу Африки у VII–IX ст. Проте вони майже не зачіпили землі беджа, не дивлячись на те, що беджа знаходились дуже близько від арабів. Завдяки цьому залишились описи володінь та релігії беджа. Ал-Істахрі характеризував беджа як кочівників, які мешкають у наметах. Відзначалось, що земля беджа знаходиться між землею нубійців, хабаши (ефіопів), Єгиптом та морем. Повідомлялось, що вони у IX–X ст. залишались язичниками. Торгували вони верблюдами та рабами. Відзначалась більш чорна ніж у ефіопів шкіра, а по зовнішньому вигляду беджа були схожі на арабів. Стосовно землі беджа, то було згадано, що вона невелика та знаходиться між землями хабаши, нубійців та пустелею. Вказано, що беджа та хабаши розділяє непрохідна пустеля⁸.

⁷ Надпись Силко // История Африки в древних и средневековых источниках. М., 1990. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopien/Aksum/Inschriften/inschrift_silko.phtml?id=6618 — Назва з екрану; Письмо Фонена // История Африки в древних и средневековых источниках. М., 1990. URL: [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopien/Aksum/Inschriften/brief_fonen.phtml?id=6617 — Назва з екрану; Эзана. II. О походе против бега // История Африки в древних и средневековых источниках. М., 1990. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopien/Aksum/Inschriften/2.phtml?id=661> — Назва з екрану; *Munro-Hay St. Aksum: An African Civilisation of Late Antiquity.* Edinburgh, 1991. [Електронний ресурс] Веб-сайт DSK Mariam Chirch. Режим доступу: <http://www.dskmariam.org/artsandlitreature/litreature/pdf/aksum.pdf>. — Назва з екрану; *Updegraff R.T. The Blemmyes I: The Rise of Blemmyes and the Roman withdrawal from Nubia under Diocletian // Aufstieg und niedergang der Römischen Welt, Berlin–New York. 1998. S. 83–90.*

⁸ *Ал-Истахри.* Книга путей и стран // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Istahri/otryv1.phtml?id=590> — Назва з екрану.

Ал-Масуді вказував, що територія буджа між Нілом та морем Кулзума (Червоним морем). Вказано, що в їхніх землях видобувають золото та смарагди. Повідомлялось, що беджа поділені на кілька царств та воюють на верблюдах. Вони нападали на нубійців та захоплювали полонених. Вказувалось, що до поширення іслама нубійці були сильніше буджа. Повідомлялось, що беджа увійшли у стосунки з арабським племенем рабіа. За допомогою беджа вони посилювались, а з допомогою рабіа посилювались і беджа. Повідомлялось, що араби поселились у районах ал-Аллакі та ал-Айзаб. Вказано, що у 943–944 рр. рудниками володів Абу Марван Бішр з племені рабіа. Ал-Масуді повідомляв, що він здійснив похід з військом з арабів та 30 тис. беджа з племені ал-хадаріба. Хадаріба єдині з беджа у середині X ст. були мусульманами, інші племена були язичниками, котрі вклонялись ідолам⁹.

Війна з беджа як з кочівниками була складною і для арабов. Ал-Балазурі вказував, що під час правління Аббасидів арабський полководець ал-Куммі бився з народом ал-буджа (беджа). Беджа охарактеризовані як ті, хто пересуваються на верблюдах. Араби перемогли беджа, а син сестри правителя беджа після смерті вождя просив про мир, але халіф ал-Мутаваккіл відмовив йому в цьому. У 855–856 рр. правитель беджа прибув у Самарру. Він погодився не заважати арабам у розробці золотого родовища. Також він мусив платити харадж та бакт¹⁰.

Ат-Табарі відзначав, що буджа це народ з числа ал-хабаша. Повідомлялось, що причиною конфлікту був напад на шахтарів на межі володінь беджа та Місра. Між арабськими володіннями та поселеннями беджа був місяць шляху пустелею. Земля кочівників була бідною і халіф відмовився від експедиції в їхні землі. Вони являли загрозу для землі ас-Саїда в Єгипті. Командуючий військами Єгипта Анбаса надіслав проти беджа війська Мухаммеда б. Абдаллаха ал-Куммі, які склали 20 тис. вершників та піхотинців. Військо постачалось через море. Про арабів вийшов цар беджа Алі Баба та його син Лайс. Беджа тероризували набігами арабське військо, доки араби не підійшли до міста Санджа на узбережжі Червоного моря. Там відбулась битва у якій беджа були

⁹ Масуди. Золотые россыпи // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://oldvostlit.info/Texts/rus5/Masudi/otryv1.htm> — Назва з екрану.

¹⁰ Ахмад ал-Балазури. Книга завоевания стран // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Balazuri/otryv1.phtml?id=69> — Назва з екрану.

переможені у 855–856 рр. Ат-Табарі повідомляв, що Алі-Баба попросив мира у халіфа і звернувся до нього, а замість себе заручником залишив Лайса. Алі Баба сплатив харадж за чотири роки і це може вказувати, що до того беджа залежали від арабів. Халіф доручив керівництво землями беджа Саду, а той — ал-Куммі. Ал-Куммі повернув Алі Бабу назад. Незважаючи на мусульманське ім'я вождя беджа, вказано, що той вклонявся ідолу¹¹.

Ібн Абд ал-Хаккам повідомляв, що під час кампанії арабів у Нубії по поверненню на берега Ніла проти Абдаллаха зібрались беджа. І той дізнавшись про їх країну не вважав корисним воювати проти них. Договір з ними уклав вже Убайдаллах б. Хабхаб. За ним беджа постачали в арабські гареми по 300 жінок кожного року, видавали втікачів та мусульман, за вкрадену худобу обіцяли повернути в декілька раз більше. Вони не мали чіпати купців, був той мусульманином чи зіммі (іудей чи християнин)¹². Ібн Хордадбех локалізував беджа поряд з нубійцями та хабаша у Верхньому Єгипті¹³. Ібн ал-Факіх відносив беджа до язичників і повідомляв, що вони вклоняються ідолам¹⁴.

Кудамі б. Джафар казав, що клімат Усвана є на кордонах Єгипта та ал-буджа. Вказано, що з нубійцями та беджа укладений договір за яким ці народи платять ал-бакт и не нападають на арабів¹⁵. Ал-Хамдані локалі-

¹¹ *ат-Табари*. История пророков и царей // Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. URL: [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tabari/otryv1.phtml?id=1372> — Назва з екрану.

¹² *Ібн Абд ал-Хаккам*. Книга о Завоевании Египта и Магриба // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Google books. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=Qv78AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false — Назва з екрану.

¹³ *Ібн Хордадбех*. Книга путей и стран // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Google books. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=Qv78AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false — Назва з екрану.

¹⁴ *Ібн ал-Факіх*. Книга стран // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Google books. Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=Qv78AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false — Назва з екрану.

¹⁵ *Кудамі Ібн Джафар*. Книга земельного налога // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары, Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. С. 108.

зовував беджа у четвертій чверті поряд с нубійцями та Феццаном¹⁶. З доробку Ал-Масуді нам відомо, що ал-Фазарі вважав, що розміри країни ал-буджа 200 на 80 фарсахів. Ал-Масуді вказував, що країну ал-Хабаша від Єгипта відокремлюють гори беджа. Також повідомлялось, що царства беджа межують з Нубією. Вказано, що тільки одне з царств беджа межує з Нубією і є мусульманским. Відзначалось, що мусульмани працюють у них на родовищах. За першим царством знаходяться міста та царства. Повідомлялось також, що беджа межують з Хабашем¹⁷. Ал-Макдісі відносив беджа до хабашів¹⁸.

Ібн Хаукаль повідомляв, що у беджа немає поселень, нив, міст, окрім тих тех, що їм приписують. В їхніх землях знаходяться поклади золота та смарагдів. Їхня земля знаходиться між Єгиптом, Нубією та Хабашем. Географ повідомляє, що беджа були язичниками до 31 р.х. Вказано, що Абдаллах б. Абу Сарх завоював Асуан. Він завоював усіх, хто був в Асуані та ас-Саїді, у тому числі і беджа. І більшість беджа навернулись до ісламу. Стосовно їх судочинства, то їх частково судять мусульманські судді, частково по їх традиційному праву. Відзначалась гостиність беджа і їхня незрозуміла для арабів мова. Вказано, що оскільки вони прийняли іслам по примусу, то вони виконували добре лише деякі речі, а загалом їх віра була поєднанням язичництва та ісламу. Вказано, що Абдаллах завоював Хіф, Аблаку та замок Аліха. Повідомлялось, що араби постійно перемагали нубійців та беджа до 204 р.х. Беджа отримували зерно з Кіфта. У беджа правив Муха, котрий супроводжував голову мусульман Кіфта Ібрахіма. Оскільки Ібрахім знав шляхи в землі беджа, то ці кочівники сподівались вбити його. Вони це зробили і згодом напали на Кіфт та оволоділи ним. Жителі Кіфта втікли вниз за течією Ніла і дістались до міста Хуф. Халіф не надіслав допомоги мусульманам, проте людина з міста Хуф Хакам ан-Набагі з племені Кайс Айлан зібрав ополчення з 500 вершників та 500 піхотинців та пішов у похід на беджа у 212 р.х. Хакам воював проти беджа і знаходився у їх землі три роки, захоплюючи полонених. Під 238 р.х. вказано, що халіф спрямував проти беджа військо в 3 тис. з племен рабіа, мудар и йеменітів. Командуючий окрім цих сил мав ще 1,5 тис. воїнів, який зібрав сам в ополчення.

¹⁶ *Ал-Хамадани*. Описание острова арабов // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. С. 139.

¹⁷ *Ал-Масуди*. Промывальни золота и росыпи драгоценных камней // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. С. 243, 258–259.

¹⁸ *Ал-Макдиси*. Книга начала мира и хронологии // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 2. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 16.

Арабський географ повідомляв, що проти мусульман виступило 200 тис. воїнів на 80 тис. верблюдах. Ал-Куммі зміцнив свій табір частоколом, а коли ряди беджа змішались, то вдарив по ним і переміг. Він захопив у полон Алі Бабу і відвіз його в Асуан. Вказувалось, що в області Барака жили беджа з коліна аджат. Поблизу Ваді Барака та острова Баді мешкали внутрішні беджа з найбільш сильного племені каса. Беджа ал-маті мешкали поблизу Дахра, сітраб, гаркай, духнат мешали у місцевості до гори Місмар. Проти Саввакіна мешкали коліна ракабат та хандіба. Вони покровителі хадрабийя. Їм сприяє беджа Абдак, котрий доводиться дядьком правителю області Ал-Алакї. Іншим відомим вождем беджа був Кук. Обидва вони належали до ал-хадаріб. До племені ал-хадаріб відносились коліна ал-арітіка, ас-сутабарва, ал-хутама, ан-наджрївра, ал-джанітіка. Ал-вахїка та ал-харбіб це одне й те саме коліно. У беджа коліна поділялись на сотню родів. Беджа кочівники, нема у них поселень. Під час сезону дощу вони знаходились у Ніла. Їх країна простягалась на два місяця кочування. Їхні зимні кочів'я поблизу моря, а влітку у долинах. Харчувались вони молоком та м'ясом тварин. Колір шкіри, на думку араба, був середнім між білим та чорним. Ібн Хаукаль вказував, що беджа мусульмани лише за назвою. Країна беджа межує з країнами нубійців та хабашів. Товари від арабів вони отримували через гавань Зайлу, куда прибували купці з Адена. Беджа торгували верблюдами та рабами. Спільним володінням арабів та беджа була область Айзаб¹⁹.

Ібн ал-Асір повідомляв, що у 241 р.х. (855–856 рр.) народ ал-буджат напав на Єгипет. До того вони не нападали на землі іслама внаслідок давнього перемир'я. До халїфа ал-Муватакіля беджа платили п'яту частину прибутків від копалень наміснику Єгипта. Однак у цьому році вони перестали відраховувати цю данину та вбили кількох арабів, які працювали в шахтах. Внаслідок цього араби з прикордонних областей рятувались втечею. Вдертися в землі беджа було складно, оскільки місяць треба було йти по пустелі та треба було запастись провіантом. Окрім того, халїф вважав, що ці землі не мають ніякої користі. Бездіяльність влади тільки заохотила беджа і внаслідок цього мешканці ас-Саїда побоювались за своє життя. Тоді халїф назначив Мухаммеда ал-Куммі намісником прикордоння і доручив зібрати податки з Кіфта, ал-Уксур, Існа, Армант і Асуана. Він очолив 20 тис. військо вершників та піхотинців. Араби пройшли пустелю та вийшли до замків та містам буджат. Проти ал-Куммі виступив вождь беджат Алі Баба. У відкритій битві араби перемогли, а вождь беджа капітулював за умови виплати хараджа за чотири роки, а

¹⁹ *Ибн Хаукаль. Книга путей и государств // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 2. Арабские источники X–XII вв. М.–Л., 1965. С. 54–60, 69–70.*

також того що віддасть арабам царство та країну. Халіф призначив намісником беджа Сада ал-Хадима ал-Ітахі, а той передав владу ал-Куммі²⁰.

Ан-Надім згадував про беджа як про народ без писемності²¹. Ібн Зулак повідомляв, що для нубійців шляхом ввозу товарів є Саїда. Напроти земель беджа та ефіопів знаходився рибат ал-Харта²². Ал-Біруні, посилаючись на ал-Кінді, повідомлював, що землі беджа, не дивлячись на чорноту мешканців, не можна назвати Землею Чорних(Суданом)²³. Ал-Бакрі повідомляв, що між Кусом та Асуаном знаходились розсипи смарагдів, але там араби не з'являлись, побоюючись беджа та нубійців. Вказано також, що область Айзаб населяли Бану Білас. Одні вважали їх ал-буджат, інші — арабами племені маразія²⁴. Ал-Андалусі у своєму трактаті відзначав, що беджа більше ніж кочівники з степів здатні бужувати державність²⁵.

Ал-Ідрісі згадував про кочівників-яковітів балійун, які межують з Нубією та беджа. Земля Хабаша (Ефіопія) на півночі межувала з беджа. Земля беджа це посушливий степ. Беджа збираються у Ваді ал-Аллакі. Айзаб також відноситься до їх земель. Місто Бухта належало беджа. Поблизу нього разводили верблюдів, яких продавали до Єгипту²⁶.

Ібн Джубейр у «Мандрівці кінаніта» писав, що мешканці Айзаба це беджа. Він вказував, що вони пристрасні до грошей і бажають отримати багато від паломників до Мекки. Самі вони гідні покарання мечом за порушення шаріата. Повідомлялось, що у беджа є власний султан, котрий

²⁰ *Ибн ал-Асир*. Полный свод истории // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 3. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 174–175.

²¹ *Ибн ан-Надим*. Перечень // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 2. Арабские источники X–XII вв. М.–Л., 1965. С. 84.

²² *Ибн Зулак*. Достоинства Египта // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 3. Арабские источники X–XII вв. М.–Л., 1985. С. 88–89.

²³ *Ал-Бируни*. Сочинения // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 2. Арабские источники X–XII вв. М.–Л., 1965. С. 135.

²⁴ *Ал-Бакри*. Книга путей и государств // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары, Т. 2. Арабские источники X–XII вв. М.–Л., 1965. С. 189.

²⁵ *Ал-Андалуси*. Книга категорий народов // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 2. Арабские источники X–XII вв. М.–Л., 1965. С. 194.

²⁶ *Ал-Идриси*. Развлечение истомленного в странствии по областям // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 2. Арабские источники X–XII вв. М.–Л., 1965. С. 297, 301.

мешкає в горах поблизу міста. Вказано, що беджа знають тільки шахаду, ходять майже голими і не знають науки іслама. Їхні вірування та життя порочні²⁷.

Арабський анонім у «Книзі проникнення у дива міст» вказував, що країна беджа знаходиться між Червоним морем та Нілом. Поряд з ними в районі золотих копалень мешкає арабське плем'я ар-рабійа. У країні беджа є копальня смарагдів, яку охороняють самі беджа. Ті, хто бажали видобувати смарагди, повинні були платити данину беджа²⁸. Ібн Васіф-шах повідомляв, що землі беджа межують з нубійцями. Перше царство беджа з центром в Хаджарі. У беджа багато племен і вони живуть у мирі з арабами. Мусульмани працюють у беджа на копальнях²⁹. Йакут у «Алфавітному переліку країн» вказував, що найменування швидких верблюдів баджавіа відноситься до ал-баджа, численому народу, який мешкає між арабами, хабашами та нубійцями. Повідомлялось, що земля беджа належить нубійцям. Ал-Аллак названий фортецею в землі беджа. Працюючий на копальні повинен був відраховувати частину прибутку султану ал-Аллака. Йакут повідомляв, що у Савакіні живуть чорні беджа-християни³⁰. Ібн ал-Муджавір в «Нотатках спостерігача» сообщал, що чоловік у беджа не міг брити голову до того як вбив когось³¹. В «Яковитському Синаксарії» повідомлялось про церкви в районі Айзаба в землі варварів беджа³².

Ал-Йакуби у «Книзі країн» відзначав, що беджа живуть у наметах, а бьються на верблюдах. Він виокремив три племені цього народу — ал-хадаріба, ал-кабдін, аз-зафаніджа. Головне місто хадаріба Хаджар, а зафаніджа — Баклін. Вказано, що беджа вклоняються ідолу на ім'я

²⁷ *Ибн Джузейр*. Путешествия кинанита // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 2. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 64–65.

²⁸ Аноним. Книга проникновения в чудеса городов // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 3. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 72.

²⁹ *Ибн Васиф-шах*. Большая книга чудес // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 3. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 92.

³⁰ *Йакут ал-Хамави*. Алфавитный перечень стран // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 3. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 120, 142.

³¹ *Ибн Муджавир*. Записки наблюдателя // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 3. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 184.

³² *Яковитский синаксарий* // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 3. Арабские источники XII–XIII вв. М.–Л., 1985. С. 198.

Хахахва. Володіння беджа знаходились в 25 переходах від Єгипта³³. Ал-Йакубі в своїй «Історії» відзначав, що у беджа п'ять царств. Перше царство починалось від ал-Усвана, котрий був крайньою межею володінь мусульман. Буджа це плем'я, яке називають нахіс, а столиця їх Хаджар. Вони, як і араби, поділяються на племена: ал-хаддарат, хахаб, ал-амаїр, кувайр, манаса, растафа, арірія, аз-зафанідж. Друге царство буджа Баклін. Вірування цих беджа схожі на магів та дуалістів. Бога називають Занджир, а Сатану — Саха Харака. У них прийнято виривати передні зуби та вищипувати бороди. У їхній крані дощить. Третє царство — Базін межує з нубійським царством Алва, а з царств беджа з царством Баклін і воює з ним. Четверте царство Джарін. У них є великий цар. Межі держави від міста Баді на березі моря до міста Баракат у царстві Баклін і до місцевості Хал ад-Даджадж. П'яте царство буджа це царства народа катаа. Його кордони від місцевості Баді до місцевості Факун. Для військових навчань у них місцевість дар ас-Сава. Шостим царством названо царство наджаша. Проте, очевидно це не володіння беджа, а ефіопського негуса. Окрім того, не варто забувати про той факт, що країну беджа арабські географи відносили до земель хабаша³⁴.

Абу-л-Фіда вказував, що крана ал-Аллакі знаходиться у країні буджа. Він вказував, що частина її населення мусульмани, частина християни та частина язичники. Регіон ал-Айзаб деякі вчені включали у ал-Айзаб, а інші — в країну беджа³⁵. Лев Африканський повідомляв, що правитель беджа збирає данину з сеньйорів Суакіна та Донголи. Вказано, що беджа бідні та погано вдягнуті. За сто років до написання твору Лева Африканського вони пограбували караван паломників до Мекки. Правитель Єгипта на них розсердився, але беджа врятувались уйшовши в землі Суакіна та Донголи. Беджа належало місто Забід. Повідомлялось, що

³³ *Ахмад ал-Йакуби*. Книга стран // Матвеев В.В., Куббель Л.А., Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Jakubi/otryv1.phtml?id=1994> — Назва з екрану.

³⁴ *Ахмад ал-Йакуби*. История // Матвеев В.В., Куббель Л.А. Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 1. Арабские источники VII–X вв. М.–Л., 1960. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Istahri/otryv1.phtml?id=590> — Назва з екрану.

³⁵ *Абу-л-Фіда*. Книга упорядочения стран // Древние и средневековые источники по этнографии и истории Африки южнее Сахары. Т. 4. Арабские источники XIII–XIV вв. М., 2002. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Abu-l-Fida/text1.phtml?id=789> — Назва з екрану.

правитель Суакіна завдав їм поразку за допомогою турок і вбив 4 тис. беджа³⁶.

Практично усі арабські хроністи погоджуються, що беджа кочівники на верблюдах. Відзначалась їх воювничість та труднодоступність для ворогів їхньої країни. Мусульман вражала прихильність беджа традиційним віруванням, що не дивно при збереженні традиційного укладу, котрий почав змінюватися тільки тоді, коли серед беджа поселились араби. Власне цей час можна вважати початковим пунктом ісламізації та арабізації цих кочівників. Такий механізм був використаний арабами при ісламізації берберів, це ж дало плоди і в землях беджа. Включення беджа у міжконтинентальну торгівлю, розробка шахт та шляхи у Мекку через землі беджа зробили можливими інтеграцію володінь беджа у склад володінь мусульманських володарів Єгипта.

Провівши дослідження, ми дійшли наступних висновків. Географічна ізольованість зробили їх малосприятливими до зовнішніх впливів. У Північній Африці на протязі VII–X ст. землі беджа були цитаделю язичництва, не дивлячись на те, що практично усі їх сусіди були чи мусульманами чи християнами. Спроба Діоклетіана використати для заспокоєння беджа ті ж самі механізми, що й по відношенню до берберів та арабів, а власне стати федератами Римської імперії і отримувати за це грошові субсидії провалились. Кочівники беджа проводили агресивну політику по відношенню до сусідів, оскільки їх землі не були родючими, а основним джерелами прибутку були скотарство та работорівля. Напади беджа могли відбити сильні держави типу Нубії царя Сілко та Аксума царя Езани. Римлянам, а також візантійцям довелось відбивати напади беджа. Беджа здійснювали набіги на єгипетські володіння Арабського халіфату. В політичному відношенні беджа знаходились на рівні вождівства кочівників, а основою соціальної ієрархії були клани та племена. Арабізація та ісламізація беджа відбулась порівняно пізно через союз з племенем рабіа. Участь беджа в трансконтинентальній торгівлі й розробка арабами копалень зробили можливою інтеграцію беджа у склад володінь єгипетських мусульманських правителів. Ісламізація у IX–X ст. зачепила тільки одне з племен беджа. Іслам беджа був синкретичним, що викликало гнів у мусульманських богословів.

³⁶ Лев Африканский. Африка — третья часть света. Л., 1983. [Електронний ресурс] Веб-сайт Восточная литература. Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus10/Lev_Afrik/frametext7.htm — Назва з екрану.

REFERENCES

1. Abu-l-Fida, (2002). *Kniga uportadocheniya stran* [Book of Regulation Countries] // Matveev V.V. *Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary*. T. 4. *Arabskie istochniki XIII–XIV vv.* [Ancient and Medieval sources about ethnography of Atrica on the south of Sakhara. Vol. 4. Arabian sources of XIII–XIV centuries] M.: Vostochnaya literatura. URL <http://www.vostlit.info/Texts/rus15/Abu-l-Fida/text1.phtml?id=789> [in Russian].

2. Al-Andalusi, (1965). *Kniga kategoriy narodov* [Book of categories of peoples] // Matveev V.V., Kubbel L.A. *Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary*. T. 1. *Arabskie istochniki X–XII vv.* [Ancient and Medieval sources about ethnography of Atrica on the south of Sakhara. Vol. 2. Arabian sources of X–XII centuries]. M.–L. : Nauka. p. 191–194 [in Russian].

3. Anonim, (1985). *Kniga proniknoveniya v chudesa gorodov* [Anonymous. Book of penetration into the wonders of cities] // Matveev V.V., Kubbel L.A. *Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary*. T. 3. *Arabskie istochniki XII–XIII centuries*. M.–L. : Nauka. p. 66–82.

4. Al-Bakri, 1965. *Kniga putey i godudarstv* [Book of routes and states]. *Книга путей и государств* // Matveev V.V., Kubbel L.A. *Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary*. T. 2. *Arabskie istochniki X–XII vv.* [Ancient and Medieval sources about ethnography of Atrica on the south of Sakhara. Vol. 2. Arabian sources of X–XII centuries]. M.–L. : Nauka. p. 146–190 [in Russian].

5. Ahmad al-Balazuri, (1965). *Kniga zavoevaniya stran* [Book of conquest of countries] // Matveev V.V., Kubbel L.A. *Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary*. T. 2. *Arabskie istochniki X–XII vv.* [Ancient and Medieval sources about ethnography of Atrica on the south of Sakhara. Vol. 2. Arabian sources of X–XII centuries]. M.–L. : Nauka. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Balazuri/otryv1.phtml?id=690> [in Russian]

6. Belov, G.A., (1977) *Pyatata meroitskaya konferenciya* [Fifth Meroit conference] *Vestnik drevney istorii* [Bulletin of Ancient history]. № 4. URL: <http://annales.info/egipet/belova/meroe5.htm> [in Russian].

7. Berzina, S. Ya., (1977). *Efiopika Geliodora kak istochnik po istorii Meroe* [Ethiopia of Heliodorus as a source for history of Meroe] *Meroe*. Vol. 1. pp. 146–190. URL: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1288954397> [in Russian].

8. Al-Biruni, (1965). *Sochineniya* [Opus] // Matveev V.V., Kubbel L.A. *Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary*. T. 2. *Arabskie istochniki X–XII vv.* [Ancient and Medieval sources about ethnography of Atrica on the south of Sakhara. Vol. 2. Arabian sources of X–XII centuries]. M.–L. : Nauka, 1965. p. 100–143 [in Russian].

9. Flaviy Vopisk Sitakuzanin, (1992). *Prob Phlaviy Vopisk from Siracuse*. *Prob* // *Vlasteliny Rima* [Rulers of Rome]. M.: Nauka. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/sha/sirprob.htm> [in Russian].

10. Zosim, (1999). *Novaya istoriya. Kniga 1* [Zosima. The New history. Book 1] // *Antichnyi mir* [The Ancient world]. Belgorod: Izd-vo Belgorodskogo universiteta, 1999. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Zosim/frameset1.htm> [in Russian].

11. Ibn And al-Haqqam (1960). Kniga o zavoevanii Egipta i Magriba [Book about conquest of Egypt and Magrib] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: http://books.google.com.ua/books?id=Qv78AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [in Russian].

12. Ibn al-Athir, 1985. Full collection of history Полный свод истории // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 166–178 [in Russian].

13. Ibn Zulaq, 1985. Dostoinstva Egipta [Advantages of Egypt] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 86–89 [in Russian].

14. Ibn Mudzhavir, 1985. Zapiski nablyudayelya [The notes of eye-witness] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 179–192 [in Russian].

15. Ibn al-Nadim, 1965. Perechen [Catalogus] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 2. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 2. Arabian sources of X–XII centuries]. M.–L. : Nauka. p. 81–85 [in Russian].

16. Ibn al-Fakih. 1960. Kniga stran [Book of countries] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: http://books.google.com.ua/books?id=Qv78AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [in Russian].

17. Ibn Vasif-shah, (1985). Bolshaya kniga chudes [The big book of wonders] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 85–92 [in Russian].

18. Ibn Jubair, (1985). Puteshestviya kinanite [The Travel Chinanite] Путешествия кинанита // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 52–65 [in Russian].

19. Ibn Haukal, (1965). Kinga putey i gosudarstv [The book of routes and states] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekovye istochniki po etnografii Afriki

Yuzhnee Sahary. T. 2. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 2. Arabian sources of X–XII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 33–70 [in Russian].

20. Ibn Khordadbag, (1960). Kniga putey i stran [The book of routes and countries] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: http://books.google.com.ua/books?id=Qv78AgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [in Russian].

21. Al-Idrisi, (1965). Razvlecheniye istomlennogo v stranstvii po oblastyah [Entertainment exhausted in the wilderness by regions] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 2. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 2. Arabian sources of X–XII centuries]. M.–L. : Nauka. p. 226–328 [in Russian].

22. Ilyushechkina E.V., (2005–2006). Dionisiy Perieget. Opisanie oykumeny [Dionysius Periegerus. Description of worlds] Vestnik Drevney Istorii [The Bulletin of Ancient history]. 2005–2006. № 4-1. URL: <http://simposium.ru/ru/node/11475> [in Russian].

23. Al-Istakhri, (1960). Kniga putey i stran [The book of routes and countries] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Istakhri/otryv1.phtml?id=590> [in Russian]

24. Akhmad al-Yakoubi, (1960). Kniga stran [The Book of countries] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus12/Jakubi/otryv1.phtml?id=1994> [in Russian]

25. Akhmad al-Yakoubi, (1960). Istoriya [The history] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus4/Istakhri/otryv1.phtml?id=590> [in Russian].

26. Yakut al-Hamavi, (1985). Alfavitnyi perechen stran [Vocabular of countries] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 101–160 [in Russian].

27. Kudama ibn Dzhamar, (1960). Kniga zemelnogo naloga [Koudama ibn Jaffar. Book of land tax] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki

po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. pp. 106–108 [in Russian].

28. Lev Afrikanskiy, 1983. Afrika — tretya chast sveta [Leo African. Africa — third part of the World]. L. : Nauka. URL: http://www.vostlit.info/Texts/rus10/Lev_Afrik/frameset7.htm [in Russian].

29. Al-Maqdissi, (1985). Kniga nachala mira i hronologii [Book of the beginning of the world and chronology] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 9–30 [in Russian].

30. Al-Masoudi, (1960). Zolotyie rozsyipi [Gold placers] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: <http://oldvostlit.info/Texts/rus5/Masudi/otryv1.htm> [in Russian].

31. Al-Masoudi, (1960). Promyvalni zolota i rozsyipi dragirsenykh kamney [Washings of gold and placers of precious stones] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. pp. 219–261 [in Russian].

32. Nadpis Silko, (1990). [Inscription of Silco] // Istoriya Afriki v drevnih i srednevekovykh istochnikakh [History of Africa in ancient and medieval sources]. M. : Nauka, 1990. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopien/Aksum/Inscriften/inschrift_silko.shtml?id=6618 [in Russian]

33. Olimpiodor, (1956). [Olympiodorus]. Istoriya Olimpiodora (v zapisyakh i vyborkakh Fotiya) [The history of Olympiodorus (in notes of Photius)] // Vizantiyskiy Vremennik [Byzantium Review]. T. 8 (33). M. : Izd-vo AN SSSR. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus3/Olimpiodor/frameset4.htm> [in Russian].

URL: <http://www.egyptology.ru/antiq/Olymp.pdf> [in Russian].

34. Pismo Fonena, (1990) [Letter of Phonain] // Istoriya Afriki v drevnih i srednevekovykh istochnikakh [History of Africa in ancient and medieval sources]. M. : Nauka. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopien/Aksum/Inscriften/brief_fonen.shtml?id=6617 [in Russian].

35. Poplinskiy, Yu.K., (2009). Antichnye istochniki po istorii i etnografii Afriki: monograficheskoe issledovanie grekoyazykh pamyatnikov [Classical sources about history and ethnography of Africa: monographical study of Greek-speaking monuments]. SPb.: Nauka. 414, [1] p.

36. Prisk Paniyskiy, (1861). Skazania Priska Paniyskogo [Priscus from Paniot. Tales of Priscus from Paniot]. SPb.: Tipografiya imperatorskoy akademii nauk. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Prisc/frameset22.htm> [in Russian].

37. Strabon, (1964). Geografiya v 17 knigah [Geography in 17 books]. L.: Nauka, 1964. 943 p. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/strab/17.php [in Russian].

38. At-Tabari, (1960). Istoriya prorokov i tsarey [Al-Tabari. The history of prophets and kings] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Tabari/otryv1.phtml?id=1372>

39. Al-Hamadani, (1960). Opisanie ostrova arabov [The description of island of Arabs] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 1. Arabskie istochniki X–XII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 1. Arabian sources of VII–X centuries]. M.–L. : Izd-vo AN SSSR., pp. 133–140 [in Russian].

40. Ezana, (1990). II. O pohode protiv bega [Esana. II. About raid against Beja] // Istoriya Afriki v drevnih i srednevekovykh istochnikah [History of Africa in ancient and medieval sources]. M. : Nauka. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Aethiopien/Aksum/Inschriften/2.phtml?id=6612> [in Russian].

41. Yakovitskiy sinaksariy, 1985 [The Jacobite Synaxary] // Matveev V.V., Kubbel L.A. Drevnie i srednevekoveye istochniki po etnografii Afriki Yuzhnee Sahary. T. 3. Arabskie istochniki XII–XIII vv. [Ancient and Medieval sources about ethnography of Africa on the south of Sahara. Vol. 3. Arabian sources of XII–XIII centuries]. M.–L. : Nauka. pp. 196–201 [in Russian].

42. Dann, R.J., (2009). The archaeology of Late Antiquity Sudan: aesthetics and identity in the Royal X-group tombs in Qustul and Ballana. New York: Cambria press, 2009. 291 p. URL: http://books.google.ru/books?id=HiaXiN3sSb8C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [in English].

43. Munro-Hay, St., (1991) Aksum: An African Civilisation of Late Antiquity. Edinburgh: Edinburgh university press. 294 p. URL: <http://www.dskmariam.org/artsandlitreature/litreature/pdf/aksum.pdf> [in English].

44. Updegraff, R.T., (1998) The Blemmyes I: The Rise of Blemmyes and the Roman withdrawal from Nubia under Diocletian // Aufstieg und niedergang der Römischen Welt, Berlin-New York: De Gruyter. S. 44–106. URL: http://books.google.ru/books?id=vY5iQH0FFkC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [in English].

Дата надходження до редакції: 14.01.2017.